

Kierkegaard en het Hebreeuws

Interpretatie 3 (januari), 1995: 28-30

Wim R. Scholtens

De voorrang van horen en willen boven zien en begrijpen is essentieel voor Kierkegaard. Die houding is te verklaren vanuit de centrale betekenis die het Hebreeuws voor hem had. Wim Scholtens toont aan dat Kierkegaards werk 'naar Hebreeuws ruikt'. Wim R. Scholtens is KarmeIiet en Kierkegaardkenner bij uitstek.

Getrouw aan zijn gewoonte om geleerdheid ook speels te formuleren vertelt Kierkegaard (1813- 1855) ergens in zijn Dagboeken¹ een fraaie parabel die nog niets aan actualiteit heeft ingeboet: 'Eens waren er mensen die in God geloofden. Ze wisten toen ook dat alle mensen voor God gelijk waren; natuurlijk waren zij ook verschillend. Maar ze beseften dat de gelijkheid voor God groter was dan hun onderlinge verschillen. Maar toen gebeurde het dat de mensen ophielden met in God te geloven. Ze zeiden dat Hij dood was. Toch konden ze Hem niet vergeten. Omdat ze niet meer in God geloofden was het alsof met God ook de gelijkheid was gestorven. Daarom probeerden de mensen de gelijkheid weer tot leven te krijgen. Maar Gods dood betekende nog niet dat de mensen nu zelf goden waren geworden. Daarom konden zij die dode gelijkheid niet weer tot leven krijgen. Maar in elk geval konden ze wel proberen om de verschillen te doden. En daar begonnen zij toen mee. Telkens als zij een verschil ontdekten benoemden ze een commissie. Die moest dan uitzoeken hoe ze dat verschil uit de wereld kregen. Maar nog was het ene niet weggewerkt of hun oog viel alweer op een nieuw verschil. Er kwam geen eind aan. Het verschil tussen rijk en arm konden ze wel wat gladstrijken: want geld is tenslotte iets dat de mens zelf geschapen heeft. Maar van vele andere verschillen gaat dat niet op, zoals van dat tussen man en vrouw, sterken en zwakken, verstandigen en minder verstandigen of dat tussen kleinen en groten. Men kon van mannen geen vrouwen maken, hoewel het soms aardig gelukte mannen ertoe te bewegen op te houden man te zijn; ook kon men van vrouwen geen mannen maken, maar men probeerde haar zover te krijgen op te houden vrouw te zijn. Het gelukte echter niet om van zwakken sterken te maken of van dommen verstandige mensen. Daarom probeerde men om de verstandigen dommer te maken en de sterken zwakker. Want al waren de mensen geen goden: men kon toch wel voorschrijven dat niemand iets mocht wezen wat niet alle anderen ook konden zijn. Toch bleef het maar moeilijk om alle verschillen uit de wereld te krijgen. Uiteindelijk werden de mensen zo ijverig in het opsporen van zelfs nog niet ontdekte verschillen, dat zij aan niets anders meer dachten dan aan die verschillen. Het allerkleinste verschil trok direct aller aandacht en moest het als een koekoeksjong ontgelden, dat van alles de schuld

kreeg. Kijk, dit werd nu het vreemde: hoe brandender de mensen naar gelijkheid verlangden, des te scherper kregen zij alleen maar oog voor de verschillen. Overal moest de gelijkheid heersen, maar alleen de verschillen spraken nog. En hoe meer zij gelijkheid bewerkten, des te meer schenen er alleen verschillen te bestaan. Steeds onwerkelijker werd de gelijkheid en het enig werkelijke was dat gehate verschil. Tenslotte waren er een paar die inzagen dat men, om de verschillen weg te werken, de mensen moest gaan uitroeien. Dat zou dan in naam van de gelijkheid gebeuren. Zo eindigde de poging om de gelijkheid, die tegelijk met God gestorven was, weer leven in te blazen.'

Meesterlijk scherpzinnig loopt Kierkegaard met dit verhaal een eeuw op zijn eigen tijd vooruit en stelt hij zijn diagnose over de verhouding tussen religie en samenleving. Het verhaal is op vele verhoudingen toepasselijk. Het gaat hem hier vooral om onze onmacht om nog met God in gesprek te gaan, hetgeen zijns inziens ook het einde betekent van geloofwaardig-menselijke communicatie; kortom: van de *taal* en het *spreken*. Het parabeltje bevat overigens tegelijk evenveel filosofisch en theologisch als maatschappijkritisch venijn. Dat is niet verwonderlijk voor wie beseft hoe dialectisch bij Kierkegaard alles met alles samenhangt rond één grondovertuiging: zijn geloof dat de mens door God geschapen is. Wie deze hypothese niet met hem deelt, kan hem beter ongelezen laten, zoals veelvuldig gebeurt bij auteurs die zijn werken plunderen als een grote supermarkt. Naar believen wordt hij dan geciteerd, vooral door 'postmoderne' auteurs, al of niet in het spoor van hun eigen huisgoden als Heidegger, Derrida, Adorno, Paul de Man of Franse feministen. De vraag is of men hier nog van 'Kierkegaard' mag spreken. Heel zijn oeuvre draait om *medemenselijkheid*, *gefundeerd in het geloof dat alle mensen kinderen van dezelfde Vader zijn*. Kierkegaard gelooft dat er een God bestaat en wel een God die zich oneindig interesseert voor mensen. Een vermoeden van die God kan men soms al ervaren in de natuur of in de rede; maar de eigenlijke 'vindplaats' is mijn diepste zelf, mijn eigen binnenste. Dat is een hypothese. Maar de mening dat God niet bestaat, is er ook één. Kierkegaard gebruikt voor dat idee van autonome zelschepping, voor dat *anfangen mit dem Nichts* graag het beeld van de Baron von Münchhausen, die zich aan zijn eigen pruikstaartje uit het niets wist op te trekken. Ondanks de schijn van het tegendeel is Kierkegaard steeds een man van het gulden midden. Vroomheid zonder inzicht is hem een gruwel, maar geleerdheid zonder vroomheid vindt hij nog veel bedenkelijker. Dit subtiele evenwicht vindt bij hem zijn weerslag in alle begrippen die hij hanteert. Dit komt onder andere tot uiting in zijn opvatting over taal en spreken.

Kierkegaards taalopvatting

De moedertaal (*Maal, parole*, in tegenstelling tot *Sprog, langue*) is voor hem de levende bron, het 'oerschrift van alle humane individuele existëntieverhoudingen, het oude, bekende en door de vaders

overgeleverde'. Hier leeft de taal als het groeiende en veranderende leven zelf. En die taal is 'een gave die elk mens *gratis* meegekregen heeft' (VII 334), Taal begint niet, zoals bij Hegel, met een *Ur-Nichts* waardoor de mens zelschepper zou zijn, het onmiddellijk-actuele spreken komt niet voort uit het niets: het krijgt zijn impulsen uit het diepste verleden van 'het erfgoed der vaders'. Door deze verbondenheid met zijn wortels wordt het individu -door de taal- verlost uit zijn isolement en zijn eenzelligheid. Zo is het wezen van de taal: de medemens te stimuleren tot het goede, hem/haar te helpen zichzelf te worden. Louter mededeling van weten is naar Kierkegaards mening de naam van communicatie niet waardig. Dat is niet veel meer dan het doorgeven van fossielen. *Modersmaal* (moedertaal) daarentegen is leven, beweging, dynamiek, fantasie, die steeds een wisselspel veronderstellen. Taal die alleen maar bewering is, is naar Kierkegaards idee *eo ipso* steriel en onwaarachtig.

Met evenveel pathos als logica en omgekeerd is Kierkegaard er steeds op uit om het belangrijkste te bereiken: zijn toehoorder/lezer te motiveren en diens hartstocht in beweging te zetten, zodat de medemens zich van eigen kracht bewust wordt. Wel is dit 'de moeilijkste kunst die er bestaat' (VII 220), Taal is niet zozeer communicatie van wéten alswel van kunnen. De inspiratie hiertoe vindt Kierkegaard steeds weer in de literatuur van zijn voorkeur: Edda, sprookjes, volksverhalen, Shakespeare, de Bijbel en tegelijk ook op straat: ...in het conversatietalent van de fameuze Kopenhaagse dienstmeisjes (Tjenestepiger), Dag in dag uit nam hij (ook tijdens het schrijven van zijn moeilijkste filosofische werken, 1842-1845) zijn 'dagelijks bad in de moedertaal'. Thuis noteerde hij dan onmiddellijk wat hij weer aan oogst van de straat had meegenomen; vaak volgt op zulke notities tegelijk een satire op het hegeliaanse jargon uit de mond van een pseudo-geleerde die hij ook op straat getroffen had.

'Verliefd op 'het Hebreeuwse weten'

Nog steeds wordt in het Kierkegaard-onderzoek de diepe invloed die hij reeds als jong student van zijn studies van het Hebreeuws en van het Oude Testament heeft meegenomen ernstig onderschat. Al voor zijn entree aan de Universiteit begint hij aan de studie van het Hebreeuws. In 1830/31 legt hij zijn examens 'laudabiliter' af. Uit de eerste twee jaren exegesestudies blijkt dat hij ook bij de studie van het Grieks voortdurend teruggaat op het Hebreeuws. Steeds betreft hij het Hebreeuws bij de verheldering van Griekse termen. Hij toont een diep besef van de Hebreeuwse context waarin het Nieuwe Testament tot stand gekomen is en waarin zich het leven van Jezus en de wording van de oudste kerk heeft afgespeeld. Bijzonder veel plezier schiep hij in het 'hebraïseren' van Griekse en Latijnse teksten. Zo raakte hij vertrouwd met de golflengte ('nestgeur' zegt hij zelf) van het Hebreeuws. Zo wordt het zijn systematische methode om bij tekstenstudies voortdurend te refereren naar Pentateuch, Profeten en Psalmen. Ook in zijn romantische en anti-religieuze depressie- periode rond 1836 blijft hij ervan overtuigd dat hij

het Nieuwe Testament steeds moet blijven lezen in de joodse context van het Oude Testament. Het verbaast hem ten zeerste hoe slecht de theologen dit beseffen. Omdat hij op dit tijdstip toevallig privé-les Hebreeuws aan enkele studenten geeft, zou hij ook die professoren daar graag aanwezig zien om hun wat meer besef bij te brengen van 'het Hebreeuwse weten' (yâdoá; II A 823). Hij doelt hier op een 'weten' dat vooral 'communicatie' is, Als welhaast geen ander onder zijn leeftijdgenoten had de jonge Kierkegaard 'feeling' voor de eigen aard en het sterke existentieel-religieuze karakter van het Hebreeuws. Van het grootste belang (ook voor zijn eigen Deense teksten) achtte hij de noodzaak het woord ook hardop te spreken en bij herhaling te 'vocaliseren'. Uren kon hij bij het schrijven door de kamer ijsberen om murmelend als een jood bij de Klaagmuur precies de klanken en begrippen bijeen te krijgen die hij zocht. Immers: 'Alles vindt zijn oorsprong in het gehoor: de regels van de grammatica, de geboden van de Wet, de zwaarste basklanken, de filosofische systemen: alles vindt zijn vervulling in het gehoor. Daarom wordt ook het andere leven steeds voorgesteld als louter muziek, als één grote harmonie. Ach, moge toch de dissonant die mijn eigen leven is, daarin ooit worden opgelost!' (I A 235-1836).

Het is in dit licht niet verwonderlijk dat hij als student uiterst geboeid is geweest door de natuurkundige proeven van E.F.F. Chladni (1756-1827). Deze natuurkundige wist 'klankfiguren' te scheppen door een metaalplaat met poeder met een strijkstok tot trilling te brengen. Voor Kierkegaard waren de patronen die dan ontstaan als het ware een visualisatie van de 'harmonie der sferen'. Slechts met dat oor, ook het oor van de dichter, is de bijbel te verstaan, 'De termen 'luisteren' en 'gehoorzamen' zijn voor hem, net als in het Hebreeuws, identiek (shamoa: je oor lenen). En gehoorzaamheid is het enige dat de absolute Majesteit interesseert. Het is de eis die steeds in het Oude en in het Nieuwe Testament aan de belofte verbonden blijft. Dit accent stamt uit de joodse traditie van horen en willen tegenover het Westerse zien en begrijpen, 'Weten en visio vreten een mens maar op', had Kierkegaard reeds bij Pascal gelezen (vgl. X 3 A 626). De God van Israël is geen 'geslotenheid-in-zichzelf, noch een 'stom idool'. Hij richt zijn gelaat 'tot ons': Hij is er 'pro nobis'. Anders gezegd: wij kunnen Hem niet anders ontmoeten dan in de relatie die Hij met ons wil onderhouden. Hij wordt 'Degene die spreekt' en aldus 'handelt'. Kierkegaard denkt hier aan de God van Genesis wiens woord de dingen tot bestaan brengt. Voor Kierkegaard is woord en creatio (dabar) één en hetzelfde. Hij verwijt de predikanten dat hun preken niet gedekt wordt door hun daden, zodat zij bijgevolg het Woord verraden. Deze kritiek ligt geheel in de lijn van Kierkegaards definitie van de mens: als beeld van God is 'de mens een synthese van lichaam en ziel, geponeerd door de geest', dat wil zeggen hij drukt zichzelf in woorden uit die óók daden worden, De mens wordt dus niet -zoals bij de Grieken- gedefinieerd door 'de ziel', maar door zijn daden. God zelf neemt het initiatief door ons aan

te spreken; niet in een professorale monoloog: Hij roept ons, elk apart, zoals Hij Adam riep: 'Adam, waar ben je?' Want openbaring is geen weten, maar een liefdesrelatie.

Loquor ergo sum

In één kernachtig woord uitgedrukt vat Kierkegaard hier zijn overtuiging samen dat de mens altijd-reeds een aangesprokene was. En: dat het wezen van taal en spreken gelegen is in de communicatie *die een ander helpt tot zichzelf te komen en zo tot de naaste en tot God*. Taal is een dialogische bepaling van de geest of van het diepere zelf. Met behulp van de Ander komt de mens tot zijn ontplooiing. Zelfs de monoloog is reeds een dialoog, een gesprek van het ik met zijn/haar diepere ik dat uitgroeit tot een gebed. Vanaf het eerste begin omvat Kierkegaards definitie van mens-zijn reeds de samenspraak; geest- of zelf- zijn wordt door hem van-God-uit verstaan. Veel hedendaagse taalfilosofie volgt hem gretig in zijn vele notities over dit onderwerp. Maar men haakt beschaamd of geërgerd af zo gauw duidelijk wordt dat het hem uiteindelijk steeds om communicatie met de Schepper gaat. Alleen in de Vader is werkelijke gelijkheid onder mensen mogelijk zoals hij in boven geciteerde parabel pijnlijk illustreerde. 'Loquor ergo sum' betekent voor Kierkegaard dat hij zich door God weet aangesproken; dat is meer dan het cartesiaanse 'Cogito ergo sum'; het 'ego' van de mens blijkt structureel immer reeds een 'wij' te zijn. Beseffend dat hij hier als gelovige filosofeert, wenst hij deze overtuiging aan niemand op te dringen: 'Wie iets beters weet moet maar kiezen; wel dient men hier voorzichtig te zijn, anders haalt men alles door elkaar' (IV 400).

¹ Søren Kierkegaards Papirer, Kopenhagen 1909-1968.